

ПРАВОМІРНІСТЬ ЗАТРИМАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

THE LAWFULNESS OF HER DETENTION THROUGH THE PRISM OF THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

Черняк Н.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Гаркуша А.Г.,

*викладач кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті аналізуються основні положення щодо затримання особи за Кримінальним процесуальним кодексом України, враховано наукові позиції деяких вчених, розглянуті проблемні питання щодо його застосування.

Ключові слова: затримання, момент затримання, підозрюваний, тимчасовий запобіжний захід, захід забезпечення кримінального провадження.

В статье анализируются основные положения по задержанию лица по Уголовному процессуальному кодексу Украины, учтены научные позиции некоторых ученых, рассмотрены проблемные вопросы по его применению.

Ключевые слова: задержание, момент задержания, подозреваемый, временная мера пресечения, меры пресечения уголовного производства.

In this article the main criteria concerning arrest of a person according to the Criminal procedure code of Ukraine are analysed, the scientific point of view of some scholars is taken into consideration, the problematic questions concerning its use are analysed.

Key words: arrest, moment of arrest, suspect, temporary preventive measure, measure providing criminal procedures.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Однею з гарантій недоторканості і свободи особи є та, що особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, може бути затримана тільки у випадках, передбачених законом. Тому сучасна кримінальна процесуальна доктрина ґрунтується на положенні неухильного дотримання законності та обґрунтованості під час прийняття рішень у кримінальному провадженні, зокрема у разі затримання особи.

Стан опрацювання питання. Проблемам допустимості та законності застосування такого заходу кримінально-процесуального примусу як затримання злочинців присвячено дослідження О. Білоусова, В. Борисової, Н. Глинської, В. Зеленецького, Є. Макаренка, В. Малярова, М. Михеєнко, В. Нор, О. Олександровського, М. Строговича, О. Шила, О. Чернової. Але, незважаючи на це, завдання, що висувуються перед органами досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень, змушують нас повертатись до даної проблеми.

Метою статті є на основі чинного кримінального процесуального законодавства України визначити сутність та особливості застосування затримання, розробка на цій основі рекомендацій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема стосовно застосування такого заходу кримінального процесуального примусу, як затримання.

Виклад основного матеріалу. Питання запобіжних заходів у кримінальному процесі розроблялось ще за радянських часів і постійно доповнювалось із метою покращення здійснення кримінального судочинства. Нині положення щодо запобіжних заходів закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), який був прийнятий в 2012 р. Однак, на жаль,

визначення поняття «запобіжні заходи» в КПК України на законодавчому рівні не закріплено. Це, у свою чергу, призводить до різних визначень дефініції в науковій літературі. Так, на думку Ю. Манаєва, В. Посника, В. Смирнова, запобіжний захід – це процесуальний захід державного примусу, який застосовується за наявності вказаних у законі підстав, із метою виконання завдань кримінального судочинства. Вони зазначають, що ці заходи обираються з урахуванням тяжкості обвинувачення та обставин, що характеризують особистість підозрюваного або обвинуваченого [1, с. 306].

З іншої точки зору, М. Строгович розкриває поняття запобіжних заходів як примусових заходів, що обмежують волю обвинуваченого на різних стадіях кримінального процесу.

Варто зазначити, що найбільш вдале визначення запобіжних заходів, на нашу думку, дають такі вчені, як В. Гончаренко, В. Нор та М. Шумило. Вони розглядають запобіжні заходи як заходи кримінального примусу, які застосовуються у встановленому КПК України порядку слідчим, суддею або судом щодо підозрюваного, обвинуваченого і полягають в обмеженні свободи вказаних осіб або встановленні за ними нагляду з метою запобігання спробам ухилитися від слідства або суду, перешкоджанню встановлення істини у кримінальному провадженні або продовження злочинної діяльності, а також з метою забезпечення виконання процесуальних рішень [2, с. 162].

Варто наголосити, що у КПК України встановлено основні види запобіжних заходів, а саме: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою та затримання особи як тимчасовий запобіжний захід [3, ст. 177].

Враховуючи це, важливим питанням є визначення сутності затримання особи, оскільки в сучасній теорії кримінального процесу серед учених існують досить протилежні наукові позиції з цього питання. Так, М. Михеєнко, В. Нор та В. Шибіко визначили, що сутність затримання

полягає в тому, що особа на короткий строк поміщається до спеціального приміщення (ізолятору тимчасового тримання, гауптвахти для військовослужбовців) і таким чином тимчасово позбавляється волі з метою з'ясування причетності її до кримінального правопорушення і вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу [4, с. 162].

Затримання – одна з процесуальних дій, яку здійснюють правоохоронні органи для виконання покладених на них обов'язків.

У своєму дослідженні А. Ольшевський зазначав, що кримінальне процесуальне затримання – це самостійний і превентивний захід процесуального примусу, що застосовується слідчим або прокурором на строк не більше 48 годин із моменту безпосереднього обмеження свободи пересування особи, підозрюваної у вчиненні злочину, без судового рішення тільки після порушення кримінальної справи і лише у невідкладних випадках або за необхідності забезпечення обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, за умови наявності до того підстав і мотивів щодо вчинення підозрюваним злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі [5, с. 7]. У свою чергу, Є. Рубінштейн визначив, що сутність затримання полягає в короткостроковому позбавленні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, свободи, що, через нагальність, не вимагає для його застосування судового рішення [6, с. 371].

Отже, відсутність серед учених єдиної наукової позиції щодо визначення сутності поняття затримання особи призводить до віднесення його до різних процесуальних інститутів. Зокрема, М. Михеєнко, В. Нор та В. Шибіко затримання віднесли до заходів кримінального процесуального примусу, що фактично належить до запобіжних заходів [4, с. 162]. Однак, як із приводу цього доречно вказала О. Кучинська, навряд чи правильно розглядати дії щодо фізичного захоплення особи на місці або одразу після вчинення нею кримінального правопорушення, її доставляння до службового приміщення правоохоронного органу як частину процедури застосування тимчасового запобіжного заходу, оскільки далеко не завжди обмеження свободи та особистої недоторканності особи може закінчуватись ізоляцією такої особи та приміщенням її до місця тримання затриманих через відсутність формально-юридичних (вчинення кримінального проступку або злочину, за який не передбачено покарання у виді позбавлення волі) або фактичних підстав (ризиків, які дають достатні підстави для тримання підозрюваного під вартою) [7, с. 194–195].

Водночас ученими висловлюються й інші наукові позиції. Зокрема, Ф. Кудін визначив затримання особи як захід процесуального примусу, так і слідчу дію [8, с. 36]. Затримання в широкому розумінні, на думку В. Бормана, є важливим процесуальним та непроцесуальним засобом, оскільки в окремих випадках завдяки йому можна припинити кримінальне правопорушення, тим самим врятувати життя, здоров'я, майно та інші людські цінності від злочинного посягання. Автор зазначає, що від зваженого підходу законодавця до конструювання норм, що регламентують правовий інститут затримання, залежить дотримання балансу між суспільною необхідністю застосування такого тимчасового запобіжного заходу, як затримання, та захистом від неправомірного втручання в особисті права людини [9, с. 18–19].

На нашу думку, складність піднятого питання зумовлена тим, що законодавцем затримання особи віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження. Однак, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження, – це досудове розслідування та судове провадження. Тобто, початковою стадією будь-якого провадження є досудове розслідування, яке безпосередньо розпочинається з моменту внесен-

ня слідчим або прокурором відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування (ст. 214 КПК України). Водночас, як свідчить аналіз положень Розділу II КПК України «Заходи забезпечення кримінального провадження», всі такі заходи, окрім затримання особи, застосовуються виключно в межах розпочатого досудового розслідування або в судовому провадженні. Крім того, подальший аналіз КПК України свідчить, що затримання особи визначено як тимчасовий запобіжний захід. Глава 18 КПК України має назву «Запобіжні заходи, затримання особи», що свідчить про розмежування цих процесуальних інститутів, оскільки в назві вони відділені комою. Отже, вказана законодавча неузгодженість не дає повною мірою вести мову про ефективну реалізацію затриманою особою процесуальних гарантій, що, у свою чергу, призводить до прикладних проблем під час застосування процесуального інституту затримання.

З огляду на вищевикладене, можна дійти висновку, що відсутність на законодавчому рівні чітко закріпленого поняття «затримання особи» серед учених призводить до різноманітного його тлумачення. Тобто, це поняття можна віднести до оціночних понять, що, у свою чергу, призводить до прикладної плутанини застосування відповідних положень КПК України. А як слушно зазначив К. Гуценко, кримінальне процесуальне законодавство наповнене формулюваннями і термінами, практичне застосування яких неможливе без їх судового тлумачення. Учений підкреслив, що в цьому напрямі досить негативним є те, що відповідні терміни виявилися вжитими саме в тих нормах, що стосуються найбільш важливих процесуальних інститутів [10, с. 99], зокрема й процесуального інституту затримання особи.

Варто також звернути увагу, що на сьогодні дискусійним залишається питання щодо визначення мети і підстав затримання. Так, Ю. Бубир пропонує визначити мету застосування затримання за аналогією до запобіжних заходів [11, с. 92]. Згідно з положеннями КПК України, вона полягає у забезпеченні виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду, або знищити, сховати, спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення у встановленні обставин кримінального правопорушення, або незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, експерта, спеціаліста у цьому кримінальному провадженні, або перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, або вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється (ч. 1 ст. 177 КПК України).

Однак, аналізуючи норми КПК України, які безпосередньо регламентують мету, підстави та порядок застосування затримання, мета цього процесуального заходу прямо не сформульована в ст.ст. 207–208 КПК України. Так, відповідно до зазначених норм, варто наголосити на тому, що кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст. 482 КПК України, по-перше, під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення, а по-друге, безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідно особу в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК України, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити її про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Також, відповідно до положень ч. 4 ст. 208 КПК України, уповноважена службова особа, що здійснила затриман-

ня особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, обов'язково роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права кримінальним процесуальним законодавством України [3].

У рамках цієї дискусії більш поширено та детально мету затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, визначив Є. Макаренко. Зокрема, він зазначив, що метою затримання є прагнення отримати, дослідити та перевірити незаперечні, викривальні докази у кримінальному провадженні. Водночас затримання підозрюваного створює реальні умови для проведення слідчих (розшукових) дій зі збирання доказів, в яких є вкрай необхідною участю або присутністю підозрюваного. Прикладом цього може бути невідкладне проведення огляду місця події, затримання особи, освідування та особистий обшук затриманої особи, що сприяє можливому виявленню в неї знарядь, предметів кримінального правопорушення (грошей, цінностей та інших речей, на-

бутих кримінальним, протиправним шляхом), або тих матеріальних об'єктів, які зберегли на собі його сліди чи містять інші відомості, що може бути використано як докази, що підлягають встановленню під час досудового розслідування. Ігнорування доказової мети (використання відомостей щодо обставин затримання підозрюваного з метою доказування злочину та винності затриманого в його вчиненні) має розцінюватися як суттєва шкода в забезпеченні кримінального провадження, що ми підтримуємо [12, с. 306].

Висновки. Таким чином, точне й недвозначне термінологічне позначення, правильне використання понять «запобіжний захід» та «затримання підозрюваного» дасть змогу уникнути наявного різночитання закону, правильніше й ефективніше його застосовувати. Неважко помітити, що правильне розв'язання піднятого питання має пряме відношення до забезпечення законних прав та інтересів громадян, зміцнення законності та правопорядку в Україні. Також зауважимо, що найважливішою умовою законності й обґрунтованості рішень у кримінальному провадженні, зокрема й при затриманні особи, є суворе дотримання конституційних норм, що гарантують захист особи, а обмеження прав і свобод громадянина під час кримінального провадження можливе лише в необхідних межах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-процесуальне право України: підручник // за заг. ред. Ю. Аленіна. –Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.
2. Михеєнко М., Нор В., Шибко В. Кримінальний процес України: підручник // М. Михеєнко, В. Нор, В. Шибко. –К.: Либідь, 1999. – 536 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Михеєнко М. Кримінальний процес України / М. Михеєнко, В. Нор, В. Шибко. – К., 1999. – 534 с.
5. Ольшевский А. Задержание подозреваемого как мера уголовно-процессуального принуждения: автореф. дисс. кандид. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. Ольшевский; Московский ун-т МВД России. – Москва, 2006. – 25 с.
6. Уголовно-процесуальное право Российской Федерации: учебник / отв. ред. П. Лупинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 1072 с.
7. Гуляев А. Задержание лиц, подозреваемых в совершении преступления: учебное пособие / А. Гуляев, С. Данилюк, С. Забарин; под общ. ред. А. Гуляева. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. – 44 с.
8. Кудин Ф. Об основаниях задержания и его производстве до возбуждения уголовного дела: сборник ученых трудов [«Проблемы уголовно-процессуального права»] / Ф. Кудин. – Свердловський юридический институт. – Свердловськ, 1971. – Вып. 15. – С. 36.
9. Борман В. Затримання як тимчасовий запобіжний захід / В. Борман // Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників: матеріали V студ. конф. (Харків, 15 трав. 2014 р.) / ред. кол.: О. Капліна (голов. ред.), Д. Говорун (заст. голов. ред.), О. Бережний та ін. – Х., 2014. – 264 с.
10. Гуценко К. Уголовная юстиция США / К. Гуценко. – М.: Юрид. лит., 1979. – 207 с.
11. Бубир Ю. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні: навч. посіб. / Ю. Бубир, Г. Глобенко, О. Юхно. – Харків: НікаНова, 2015. – 192 с.
12. Макаренко Є. Щодо мети затримання підозрюваного у вчиненні злочину / Є. Макаренко // Право і суспільство. – 2013 р. – № 6. – С. 302–307.